

לחימה מוסרית בטרור

האם מותר להטיל פצצה של טון על בניין כדי לחסל מנהיג טרור מסוכן, אף שיחד איתו ייהרגו חפים מפשע? המאמר שלהלן מסביר באילו נסיבות ייחשב הדבר לצעד לגיטימי ובאילו נסיבות מדובר בצעד שיש להימנע ממנו

בצילום למעלה: שכונת הדחייה בדרום ביירות שבה שלט חזבאללה ושאותה כתש חיל האוויר במהלך מלחמת לבנון השנייה

◀ **תא"ל אמיר זמיר**

מפקד אוגדת מילואים

מבוא

בספטמבר 2000 פתחו הפלסטינים במתקפת טרור נגד ישראל. הרציונל הפלסטיני היה שלישראל, בהיותה מדינה דמוקרטית, אין כושר עמידה במלחמת התשה שתתנהל בעורף האזרחי שלה. מדינת ישראל וצה"ל מותקפים רבות בנוגע לאמצעים ולשיטות הפעולה שהם נוקטים בעימות המזוין נגד הטרור הפלסטיני. יש הטוענים כי הפעולות שנוקט צה"ל אינן מוסריות. הטענות האלה הובילו לסרבנות בחברה הישראלית ולכך שהקהילה הבינלאומית לא הכירה ברובה בלגיטימיות של הפעולות שישראל נוקטת לצורך הגנה עצמית. השלילה הזאת היא כה חריפה, עד כי מפקדי צה"ל מואשמים במקומות מסוימים בעולם המערבי, הדמוקרטי, בביצוע פשעי מלחמה.

אולם למדינת ישראל - כמו לכל מדינה אחרת בעולם - ישנה חובה ראשונה במעלה: להגן על חיי אזרחיה. מלחמה מתוקף זכות ההגנה העצמית נגד תוקפנותו של הצד האחר היא מלחמה מוצדקת. אין לקבל מצב שבו יש להמתין לפעולה עוינת של הצד האחר כדי לראות בה הצדקה לפעולת ההתגוננות. יתר על כן, אין לראות בעימות המזוין עם הפלסטינים בצורתו הנוכחית עימות עם ארגוני טרור שניתן לבודד, אלא יש לראות בו מאבק אלים בין שני עמים. אחד מהם - הצד הפלסטיני - אימץ את הטרור והפך אותו לאסטרטגיית הפעולה להשגת מטרתיו האסטרטגיות הפוליטיות, ואילו הצד האחר, מדינת ישראל, חייב להגן על אזרחיו. המאמר שלהלן לא יעסוק בשאלה אם המלחמה נגד הפלסטינים צודקת או אינה צודקת. "צדקת המלחמה" היא שאלה המצויה ברובד אחר של הדיון. מטרת המאמר היא להצביע על הכללים ועל העקרונות האתיים שיאפשרו להילחם בטרור באופן מוסרי, כלומר לקבוע מהן הפעולות שמוצדק לנקוט במלחמה.

במאמר הזה אני טוען כי ניתן וצריך לאמץ תפיסה חדשה למלחמה בטרור - תפיסה שנגזרת מההיגיון של העקרונות המוסריים המוכרים בלחימה בין שני צבאות של שתי מדינות - ולהחיל את העקרונות האלה בעימות עם הטרור הפלסטיני. יש לראות במעשי הטרור פעולות מלחמה והתקפות ממושכות. זכותן של מדינות להגן על עצמן מצדיקה שימוש בכלים, באמצעים ובשיטות צבאיות רלוונטיות. במקביל יש להתאים, לעדכן ולפתח כללים מוסריים שיאפשרו את ההתמודדות הזאת.

מיכאל וולצר מחלק את המציאות המוסרית של המלחמה לשניים.¹ החלק הראשון מתייחס לסיבות שהניעו את המדינות לצאת למלחמה. החלק השני מתייחס לאמצעים שבהם נעשה שימוש במלחמה. על-פי התיאוריה הזאת, מלחמה מסוימת יכולה להיות מוצדקת ולהתנהל בצדק או שלא בצדק.

ייתכן שמלחמה צודקת תתנהל באופן לא צודק, דהיינו באופן לא מוסרי, ואילו מלחמה לא צודקת תתנהל באופן מוסרי. ההבחנה היא בין "צדק המלחמה" (jus ad bellum) לבין "צדק במלחמה" (jus in bello). ההנחה היא ששני המישורים ניתנים להפרדה ולהתייחסות שונה מבחינה לוגית ומבחינת השיפוט המוסרי. לדוגמה, מוצדק לצאת למלחמה לשם הגנה עצמית, אולם אם המדינה שיצאה למלחמה המוצדקת הורגת בכוונה נשים, ילדים ושבוים, אזי היא מתנהלת באופן בלתי צודק, בלתי מוסרי. האחריות בנוגע לאופן ניהולה של המלחמה הוא על אנשי הצבא.

מכיוון שהמלחמה היא רצף של פעולות אנושיות, טבעה שהיא גם רצף של בחירות אנושיות. כאשר אדם מבצע בחירה של דרך פעולה כלשהי, בחירתו היא תוצאה של חשיבה. ההנחה היא כי ניתן להעמיד לשיפוט מוסרי את פעולתו של האדם דרך בחינת כוונותיו.

ישנם כמה תנאים ליכולת לבצע שיפוט מוסרי של פעולה בשדה הקרב ושל תוצאותיה. ראשית, עלינו להסכים על עקרונות מוסר מחייבים. העקרונות האלה מאפשרים להבחין בין טוב לרע, בין צדק לאי-צדק. שנית, מכיוון שהלחימה מתרחשת בעולם המעשי, אזי השיפוט המוסרי בנוגע לפעולה הצודקת וזו שאינה צודקת חייב להיות גם הוא על בסיס

ניתן וצריך לאמץ תפיסה חדשה למלחמה בטרור - תפיסה שנגזרת מההיגיון של העקרונות המוסריים המוכרים בלחימה בין שני צבאות של שתי מדינות

הכרת המציאות שמובילה את האדם לקבל את החלטותיו. המציאות בלחימה היא מורכבת: היא אינה סטרילית, ולהחלטות רבות ישנה משמעות מכרעת על חיי אדם. למרות כל זאת קיימת ציפייה מלוחם וממפקד שיקבלו החלטות שקולות ומקצועיות, הניתנות לבחינה ולשיפוט מוסרי. משול הדבר לכך שהיינו מצפים ממצביא להכיר את המסגרת התיאורטית של עקרונות המלחמה ולפעול על-פייהם תוך התאמתם למציאות המעשית שהוא עומד בפניה.

ההנחה היא כי צה"ל בהיותו צבאה של מדינת ישראל - מדינה דמוקרטית ויהודית - מונחה על-ידי קוד מוסרי ורגישות אנושית בפעולותיו מול האויב, לצד חובתו המוסרית להגן על חייהם של אזרחי המדינה ועל ריבונותה. ההנחה הזאת מטילה מגבלות על הפעלת הכוח של צה"ל. המגבלות האלה נובעות מאימוץ מרצון של נורמות מוסריות,

שמקורן בהקפדה על כבוד האדם ועל חייו. יש להדגיש שהתפיסה המוסרית המוצגת כאן היא חלק אינטגרלי מהפעילות האפקטיבית המקצועית בעימות המזוין נגד הטרור, והיא אינה בבחינת עמדה פוליטית או תועלתנית. זוהי בחירה ערכית המאומצת על-ידי צבא של מדינה דמוקרטית. העמדה הזאת מעוררת, כמובן, דילמות מבצעיות קשות ומורכבות.

את רוב פעולות הטרור קשה לתלות במדינות. מבצעות אותן קבוצות שאין להן צבא או כתובת ברורה, שניתן לכוון אליה פעולת מנע או תגמול. הטרוריסט הורג ולאחר מכן נטמע מחדש באוכלוסייה האזרחית - אם לא נהרג תוך כדי פעולת הטרור.

אם הצד הנפגע רוצה לבצע פעולת מנע או תגמול על הפגיעה בו, התוצאה תהיה בדרך כלל פעולה נגד קבוצה גדולה של אזרחים: הסביבה האנושית שמתוכה יצאו הטרוריסטים. פעולת המניעה או התגמול תהיה בבחינת ענישה קבוצתית של אזרחים חפים מפשע, שאינם מעורבים בטרור. כל צעד כזה יהיה ויחשב לבעייתי מבחינה מוסרית.

אולם התביעה לפעול נגד הטרור בלי לסכן את אזרחי הצד השני משמעה לנטרל את יכולת הפעולה נגד הטרור ולא לאפשר לצד המותקף להגן על עצמו, על חיי אזרחיו, באופן יעיל. זוהי הבעיה המוסרית המרכזית בלחימה נגד הטרור, וארגוני הטרור מנצלים אותה היטב: אם נתמקד רק בהגנה על אזרחי המדינה מוכת הטרור, ייפגעו אנשים חפים מפשע בצד השני. אם נתמקד רק במאמץ שלא לסכן את אזרחי הצד השני - אלה שאינם מעורבים בטרור - נסכן את האזרחים המותקפים על-ידי הטרוריסטים.

במאמר הזה אפרט את העקרונות המוסריים שנכון לאמץ במלחמה נגד הטרור, כולל התייחסות מפורטת לסוגיית הסיכול הממוקד. חלק מהעקרונות שיוצגו מתבססים על עבודתם של פרופסור אסא כשר ושל אלוף עמוס ידלין "הלחימה הצבאית בטרור: עקרונות הממד האתי של שיקול הדעת הפיקודי".²

עקרונות היסוד המוסריים של המלחמה בטרור

מלחמת מנע ועקרון ההתקפה המקדימה המונעת נגד פעילות טרור

במלחמה נהוג להבחין בין מלחמת מנע להתקפה מקדימה. ישנה הכרה בכך כי אין להמתין לפעולה עוינת של צד תוקפן כדי להצדיק פעולת התגוננות של הצד המותקף. ניתן להצדיק פעולה צבאית יזומה נגד פעולה עוינת צפויה בעתיד עד כדי יציאה למלחמה הקרויה "מלחמה מונעת".

המלחמה המונעת היא למראית עין פעולה תוקפנית,

לוחמים של צה"ל מתאמנים בלחימה נגד טרור | ההיגיון של המלחמה המונעת הוא כי מוטב וצודק להקדים רפואה למכה ולפעול נגד האויב, לפני שיווצרו תנאים קשים יותר נוכח תוקפנותו הצפויה

היא בבחינת השערה וחשד, ואילו בהתקפה המקדימה היא עובדה מוגמרת.

3. בהחלטה - ההתקפה המקדימה מתרחשת לאחר שהאויב כבר החליט לתקוף, ואילו למלחמה המונעת יוצאים לאחר שהאויב החליט להתעצם צבאית, ואולי הוא אף מתכנן מתקפה, אולם הוא עוד צריך להחליט סופית אם לתקוף, ומשום כך ייתכן כי עוד ישנה את דעתו, גם אם כיום עמדתו זדונית ומאיימת. מיכאל וולצר מבחין בין מהלומת מנע מקדימה לגיטימית לבלתי לגיטימית באמצעות הביטוי "נקודת האיום המספיק"⁴. כוונתו לשלושה דברים:

- אחת: ההתקפה המקדימה (Preemptive attack). ההתקפה המקדימה - בשונה ממלחמת מנע - אינה מכוונת נגד איום אפשרי כלשהו בעתיד הרחוק, אלא היא מיועדת למנוע תוקפנות מיידית, ממשית וברורה. מדובר בנטילת יוזמה ברגע האחרון, שניתן לראות בה התקפה מקבילה או פעולת יירוט. יהושפט הרכבי מונה את הגורמים העיקריים המבדילים בין מלחמת מנע להתקפה מונעת:³
- 1. בזמן** - הפעולה העוינת שנגדה מכוונת מלחמת המנע צפויה בעתיד, ואילו בהתקפה מקדימה היא צפויה מייד.
 - 2. בוודאות** - במלחמת מנע פעולת האויב העוינת

אך יש לה צידוק הגנתי. ההיגיון של המלחמה המונעת הוא כי מוטב וצודק להקדים רפואה למכה ולפעול נגד האויב, לפני שיווצרו תנאים קשים יותר נוכח תוקפנותו הצפויה. במקרה כזה נכון יהיה לא להמתין, אלא לפעול מוקדם ולהשיג הכרעה בתנאים טובים יותר, כשעוד ניתן. החשש הוא כי מעשי האלימות הצפויים בעתיד יהיו בהיקף גדול יותר ובתנאי נחיתות קשים יותר בעבור הצד המאויים. הטיעון הזה, אף כי מוסרית הוא נכון, יכול להיות בעייתי בתרגומו המעשי, מפני שהוא נותן הצדקה לפתוח במלחמה לא מכוח המעשה, אלא מכוח תחושה של פחד מפני אפשרות שצפויה בעתיד. מכיוון שהפחד הוא תחושה סובייקטיבית, עלול הצידוק הזה להוביל למלחמות רבות שהן חסרות תכלית, שניתן היה למונען ללא אלימות, בדרכי שלום. כדי לפתור את הבעיה הזאת נעשה ניסיון להציע קנה מידה אובייקטיבי באמצעות הביטוי "פחד מוצדק". כדי שהפחד יהיה מוצדק, צריכה להתרחש פעולה כלשהי שתוכיח כי לאויב יש כוונה זדונית אמיתית, וכי הפחד אינו פרי דמיון או השערה. פעולה כזאת יכולה להיות איום מפורש. כך, למשל,

ניתן להצדיק פעולה צבאית יזומה נגד פעולה עוינת צפויה בעתיד עד כדי יציאה למלחמה הקרויה "מלחמה מונעת"

פקיסטן היא מדינה מוסלמית שהשיגה פצצה גרעינית. אין לה יחסים דיפלומטיים עם ישראל, אך היא מעולם לא איימה על ישראל. לכן אף כי ייתכן שיש מקום לחשש של ישראל מפני "פצצה אסלאמית", אין זה מוצדק כי תפעל נגד פקיסטן רק בשל תחושת אי־נוחות שאינה מבוססת על עובדות אובייקטיביות.

לעומת זאת אירן פועלת כדי להשיג פצצה גרעינית ובמקביל מאיים נשיאה למחוק את ישראל. מדובר אפוא בשילוב של פעולה פיזית - התעצמות המשנה את מאזן הכוחות - ושל הצהרת כוונות מפורשת. במקרה כזה נכון תנהג ישראל אם תפעל באמצעים השונים העומדים לרשותה כדי להסיר מעליה את איום הפצצה הגרעינית האיראנית. הדוגמה הזאת ממחישה את המושג "פחד מוצדק" שמבוסס על הרבה יותר מאשר תחושה סובייקטיבית בלבד. מכיוון שמוסרית אנחנו רוצים לצמצם את האפשרויות לפתיחה במלחמה, הרי שפעולה נגד הטרור על־פי הגיון המלחמה המונעת היא בעייתית. אין זאת אומרת שצריך להרים ידיים ולהגיב רק לאחר שפעולת הטרור בוצעה. בין המלחמה המונעת לתגובה על פעולת טרור שכבר בוצעה יש עוד דרך

לוחמים של צה"ל מתאמנים בלחימה נגד טרור | כדי לסכל את פעילות הטרור אין מנוס מהפעלת כוח

בזמן מלחמה. כך, למשל, בית חרושת לייצור אמצעי לחימה הוא מטרה חוקית וצודקת לתקיפה, אף שיש בו אזרחים.

לעומתם אזרחים שאינם מעורבים ישירות במאמץ המלחמתי אינם מטרה חוקית וצודקת לתקיפה. למשל, מאפייה אזרחית המספקת לחם גם ללוחמים לא תיחשב מטרה שמותר לתקוף אותה. זהו עיקרון חשוב, משום שהוא מבחין לא רק בין לוחמים לאזרחים, אלא גם בין קבוצות של אזרחים בהתאם לתרומתם ללחימה.

עקרון ההבחנה חשוב בבואנו לנסות להגדיר מהן הפעולות הצודקות שמותר לנו לנקוט במלחמה נגד הטרור. עקרון הפעולה הזה מאפשר לנו לפעול לא רק נגד טרוריסטים לוחמים או חזי נשק, המבצעים בפועל את הפיגועים, אלא גם נגד מה שאני מכנה בשם "שרשרת המזון הטרוריסטית". מי נכלל בשרשרת הזאת?

- **מי שמבצעים בפועל את פיגועי הטרור:** מי שיוזמים את טיולי הקסאם, מניחים מארבים לאזרחים בצדי הדרכים, מתפוצצים בריכוזי אוכלוסייה וכו'.
- **מי שמייצרים את אמצעי הלחימה -** את טיולי הקסאם, את חגורות הנפץ, את מטעני הצד וכו'. מדובר במהנדסים, במנהלי מעבדות ובפועלי ייצור.
- **דרג הפיקוד הזוטרי -** מי שמגייסים, מאמנים ומדריכים את המחבלים.
- **דרג הביניים בפיקוד -** מי שנותנים פקודות ומשגרים את המחבלים לביצוע פעולות הטרור.
- **דרג הפיקוד האופרטיבי/ראשי הארגונים -** מי שקובעים מתי לבצע את

השמתו של עקרון הכורח צבאי היא שהפעילות הצבאית נגד הטרור מתבצעת במצב של אין ברירה

בטרוריסטים את האחראים לתוצאה, מצערת ככל שתהיה, משום שבחרו להסתתר מאחורי האוכלוסייה האזרחית.

4. תנאי ההגיונות. מבחנה של הפעילות הצבאית הוא אוניברסלי. ניתן להצדיק פעולה צבאית אילו הייתה נבחרת בכל מקום אחר בעולם באותן הנסיבות - כולל במצב של תמונת ראי.

עקרון ההבחנה בין לוחמים לאזרחים

אחת ההבחנות המוסריות המקובלות במלחמה היא בין לוחמים ללא לוחמים או בין חיילים לאזרחים. עקרון ההבחנה הוא עיקרון מוסרי, המטיל הגבלות ואיסורים בכל הנוגע לאמצעים שמותר לנקוט כדי להשיג יעדים. מטרתו של העיקרון הזה היא למנוע פגיעה באזרחים לא לוחמים. העיקרון קובע כי אסור להתקיף את מי שאינם לוחמים. אין הם יכולים לשמש מטרות או יעדים של פעילות צבאית. ההבחנה קובעת כי במלחמה החיילים הם מטרה חוקית, וכי אזרחים, שאינם לוחמים, הם חסרי ישע ואסור לראות בהם מטרה חוקית.

הבחנה נוספת על-פי העיקרון הזה היא בין אנשים שתורמים באופן ישיר למאמץ המלחמתי לבין מי שאינם תורמים לו באופן ישיר. מי שתורמים באופן ישיר למאמץ המלחמתי הם מי שמספקים ללוחמים את הציוד הדרוש ללחימה. אף שמדובר באזרחים, הם נחשבים מטרה לגיטימית לתקיפה

כוונה גלויה לפגוע, חציית סף מסוים של הכנות פיזיות, ההופכות את הסכנה לממשית ולמוחשית, וכן גם מצב שבו המתנה או אי-עשיית דבר מגדילות בעליל את הסיכון.

במילים אחרות: ההתקפה המקדימה היא כורח צבאי. היא תהיה מוצדקת אם הסכנה היא מיידי, אם ישנה כוונה גלויה וברורה לפגוע בנו, אם אי-ביצועה יגרום נזק ודאי גדול יותר מאשר ביצועה. ההתקפה המקדימה היא מוסרית, מפני שהיא נחשבת לפעולה של הגנה עצמית.

הגיון "ההתקפה המקדימה המונעת" אמור לעזור לנו בניהול המלחמה נגד הטרור. פעולה נגד טרור בסביבה אזרחית היא לגיטימית וצודקת כאשר היא בבחינת התקפה מקדימה המונעת פעולה מזיקה. מכיוון שחובתה הראשונה במעלה של המדינה הדמוקרטית היא לשמור על חיי אזרחיה, ומכיוון שעל-פי אמות המידה המוסריות היא מחויבת להקפיד על טוהר הנשק - קרי מוטלת עליה החובה לרסן את כוחה - הרי שהפעלת כוח צבאי נגד הטרור תהיה מוצדקת אם מדובר בהתקפה מקדימה שנועדה למנוע תוקפנות ודאית. בשם הגיון הפעולה הזה ניתן להצדיק סדרה של פעולות נגד הטרור.

עקרון הכורח הצבאי⁵

משמעותו של עקרון הכורח צבאי היא שהפעילות הצבאית נגד הטרור מתבצעת במצב של אין ברירה, דהיינו לא עומדות לרשותנו אופציות פעולה אפקטיביות אחרות מול הסכנה שיש לסכל. במילים אחרות: כדי לסכל את פעילות הטרור אין מנוס מהפעלת כוח. אלה הם התנאים שמצדיקים הפעלת כוח צבאי:

- 1. תנאי המטרה.** חובתה הראשונה במעלה של המדינה היא להגן על חיי אזרחיה. כל עוד מטרת הפעילות היא להגן על חיי האזרחים מפני פעולות טרור, ניתן להצדיקה.
- 2. תנאי האפקטיביות היחסית.** משמעות התנאי הזה היא כי דרך הפעולה הנבחרת היא החלופה הטובה יותר מכל החלופות האחרות שנבחנו, כולל החלופה של אי-פעולה, מכיוון שהיא מאפשרת את ההגנה הטובה ביותר על חייהם של אזרחי המדינה.
- 3. תנאי מזעור הנזק.** הפעולה הצבאית מתבצעת תוך שמירה על חייהם ועל כבודם של האזרחים החפים מפשע של הצד האחר. דרך הפעולה הננקטת צריכה להיות כזאת שהמטרה תושג תוך גרימת נזק מינימלי לאזרחי הצד האחר. ראוי להדגיש כי בשל אופי הלחימה בטרור, ומשום שמרבית הפעולה היא בלית ברירה בשטח בנוי, סביר להניח שתיגרם פגיעה בחפים מפשע. במקרה שהכוח פעל על-פי כל העקרונות של הלחימה בטרור, יש לראות

לוחמים של צה"ל מתאמנים בלחימה נגד טרור | כל עוד השטח נמצא בשליטה צבאית אפקטיבית, יש אפשרות לבצע פעולה מדויקת באמצעות כוח צבאי קרקעי במינימום סיכון לכוחות הפועלים, תוך אפשרות להבדיל במרחב הפעולה בין החשודים לאזרחים

כל עוד השטח נמצא בשליטה צבאית אפקטיבית, משמעות הדבר היא שיש לצבא גמישות מבצעית רבה. במצב כזה יש אפשרות לבצע פעולה מדויקת באמצעות כוח צבאי קרקעי במינימום סיכון לכוחות הפועלים, תוך אפשרות להבדיל במרחב הפעולה בין החשודים לאזרחים. במצב כזה יש

אוכלוסייה אזרחית עוינת שאינה נמצאת בשליטה אפקטיבית.⁶ ההנחה היא ששתי האוכלוסיות הן עוינות ומשמשות בסיס לתמיכה רוחנית וחומרית לביצוע מעשי הטרור. השוני ביחס לשתי האוכלוסיות נובע ממידת השליטה הצבאית של המדינה המוקפת בשטח שבו הן מתגוררות.

הפיגועים, את סוג הפיגועים ואת אופי המטרות.

• **דרג ההנהגה הרוחנית** - מי שנותנים את האישור הדתי-הלכתי לביצוע פיגועי טרור ומשתמשים בסמכותם כדי לעודד ולהלהיב אנשים לבצע פיגועי טרור.

כל "שרשרת המזון הטרוריסטית" היא חלק ממנגנון הטרור, ולכן כל הנכללים בה הם מטרה לגיטימית במלחמה נגד הטרור. הם מעורבים בטרור רצחני, אף שהם מתחזים לאזרחים ומנסים לקבל בכך חסינות לעצמם. במקרים רבים יש למהנדס החבלה, למגייס המחבלים ולנותן הפקודות יותר אחריות להרג ולהרס מאשר למחבל שבקצה "שרשרת המזון", המוציא את הפיגוע לפועל באופן פיזי.

ניתן להמשיל את המאבק בטרור למאבק בארגוני הפשיעה. אם רוצים להילחם בארגון פשיעה באופן יעיל, לא יהיה זה נכון לפעול רק נגד העבריינים ברחוב. יעיל ונכון יותר יהיה לפעול נגד ראשי הארגונים ששולחים את אנשיהם לסחוט, למכור סמים ולרצוח כדי להרוויח כסף ועוצמה.

כמו שבמלחמה מותר לצדדים לתקוף מטרות צבאיות בכל רמות הפיקוד, כולל מפקדות, מתקנים צבאיים ומתקני תעשייה צבאית ולא רק את הלוחמים הפשוטים אוחזי הנשק בשדה הקרב, כך יהיה זה מוצדק לתקוף כל אחד מן המעורבים בשרשרת הטרור, ולא יהיה זה מוסרי לתת להם חסינות.

כמו שבמלחמה מותר לצדדים לתקוף מטרות צבאיות בכל רמות הפיקוד, כולל מפקדות, מתקנים צבאיים ומתקני תעשייה צבאית ולא רק את הלוחמים הפשוטים אוחזי הנשק בשדה הקרב, כך יהיה זה מוצדק לתקוף כל אחד מן המעורבים בשרשרת הטרור, ולא יהיה זה מוסרי לתת להם חסינות

עקרון ההבחנה בין הטרוריות

הבחנה נוספת שראוי לפתח אותה נוגעת לחובותיה של המדינה הדמוקרטית כלפי אוכלוסיות עוינות בעת שהיא מנהלת את המלחמה בטרור. יש להבחין בין אוכלוסייה אזרחית עוינת שנמצאת בשליטה אפקטיבית של צבא המדינה המוקפת לבין

למדינה הדמוקרטית, השולטת בשטחים האלה, אחריות מלאה על חייהם ועל כבודם של התושבים באותם השטחים. במילים אחרות: האחריות על חיי האזרחים שאינם מעורבים באופן בלתי ישיר בטרור היא גבוהה, ועל המדינה לעשות ככל הניתן כדי לצמצם את הנזק שנגרם להם מפעולות שנועדו לסכל את הטרור.

אחריות נוספת היא כלפי החשודים בפעולות טרור. הפעולות שמוצדק לנקוט בשטחים האלה יהיו מעצר חשודים כדי להביאם לחקירה ולמשפט. מדובר למעשה בפעולות שיטור - כמו מעצר פושעים מסוכנים בסביבה אזרחית עוינת. בדפוס פעולה כזה ניתן יהיה להגיע עד לטרוריסט ו"להניח עליו את הידיים". לטרוריסט במקרה הזה יהיו שתי אופציות: כניעה או לחימה עד מוות. דוגמאות לשטחים עוינים שבהם יש לצה"ל שליטה אפקטיבית הם שטחי ב-י ו-C ביהודה ושומרון.

לעומת זאת יש הרבה פחות אופציות לפעולה ולסיכול בטרוריות שאינן נמצאות בשליטה צבאית אפקטיבית. למדינה דמוקרטית הנלחמת בטרור שיוצא מתוך טריטוריות כאלה יש פחות אחריות מוסרית ופחות חובות כלפי האוכלוסייה העוינת המתגוררת באותן הטרטוריות. האחריות הגוברת תהיה במקרה הזה על מי ששולט בפועל על השטח. המשמעות המבצעית של הדברים האלה היא כי יהיה זה מוצדק לפעול לסיכול הסכנות הנשקפות לאזרחי המדינה הדמוקרטית שמתגוננים מפני פשעי הטרור תוך צמצום הסכנות לחיי החיילים הנלחמים בטרור. פעולות במאפיינים צבאיים מובהקים - ולא משטרתיים - יהיו אפוא צודקות ולגיטימיות במקרה הזה כדי שאפשר יהיה לנהל מלחמה אפקטיבית נגד הטרוריסטים ונגד מפעיליהם. במקרים האלה תגדל ההסתברות לפגיעה באזרחים שאינם מעורבים בטרור, החיים בשטחים האלה, אף שאין הם המטרה של הפעילות הצבאית, וראוי שיעשה כל שניתן כדי למנוע או לפחות לצמצם את הנזק שייגרם להם.

יש להדגיש כי הפעולה הצבאית תהיה המוצא האחרון האפשרי לסיכול מעשי הטרור. השטחים האלה בעימות המזוין בין ישראל לפלסטינים הם שטחי A ורצועת עזה. ישראל נסוגה מהשטחים האלה, והם הועברו לשליטתה של הרשות הפלסטינית. בשטחים האלה שולטים - לפחות לכאורה - נשיא וממשלה נבחרים. השליטה האפקטיבית בשטח היא באחריותם. ברצותם יממשו אותה וברצותם לא יממשו אותה. כל פגיעה באוכלוסייה, שנובעת מפעילות צבאית ישראלית שהיא כורח צבאי של הגנה על חיי אזרחים בישראל, ראוי שהאחריות לה תוטל על השליטים שאינם מממשים את ריבונותם ועל הטרוריסטים הפועלים מתוך השטחים האלה.

חשוב להדגיש כי פגיעה אפשרית באוכלוסייה אזרחית החיה בשטחים האלה אינה תוצאה רצויה. אולם המלחמה נגד הטרור היא אכזרית, וזו עלולה להיות תוצאה אפשרית שיש להצטער עליה, אך להביאה בחשבון. פגיעה אפשרית באוכלוסייה אזרחית שאינה מעורבת בטרור, ולכן היא בחזקת חפה מפשע, תתבצע בכפוף לעקרונות ולסייגים שיפורטו בהמשך.

דוקטרינת כפל התוצאות

כאשר הלחימה מתבצעת במרחבים עירוניים, נשקפת לאזרחים סכנה גדולה לא מפני שמישהו תוקף אותם בכוונה תחילה, אלא משום שהקרבות נערכים בלית ברירה בסביבתם הקרובה. לכן נוסף עיקרון שמגביל את השימוש בכוח ומנסה למזער את הפגיעה באזרחים בזמן לחימה. העיקרון הזה קרוי "דוקטרינת כפל התוצאות" (double effect doctrine). משמעותו של העיקרון הזה היא ש"במקרים שבהם אין אפשרות להימנע מפגיעה בלא לוחמים, פגיעה זו צריכה להיות לא במזיד, אלא רק תוצאה לוואי בלתי נמנעת מן הלחימה נגד כוחות הצבא"⁷.

דוקטרינת כפל התוצאות נוגעת לכוונה: היא

השטחות של דוקטרינת כפל התוצאות היא שבמקרים שבהם אין אפשרות להימנע מפגיעה בלא לוחמים, פגיעה זו צריכה להיות לא במזיד, אלא רק תוצאה לוואי בלתי נמנעת מן הלחימה נגד כוחות הצבא

דורשת שהכוונה תהיה "הוגנת". דוקטרינת כפל התוצאות מביאה בחשבון שבמלחמה יקרו תוצאות שאין מתכוונים אליהן בתכנון ובביצוע של פעולה מסוימת. יחד עם זאת היא מציעה דרישה לנקוט שיקול דעת ולנהוג בזהירות כדי לצמצם את אפשרות הפגיעה באזרחים שאינם מעורבים בקרב. "כפל התוצאות הוא דרך של יישוב האיסור המוחלט על פגיעה בלא לוחמים עם המהלך הלגיטימי של הפעילות הצבאית"⁸. מיכאל וולצר מציג ארבעה תנאים שעל פיהם ניתן לשפוט את פעולותינו בהתאם לעיקרון של כפל התוצאות:

1. המעשה טוב כשלעצמו, או מכל מקום אינו רע, כלומר הוא משרת את הצרכים שלנו במסגרת ניהול מלחמה לגיטימית.
2. התוצאה הישירה קבילה מבחינה מוסרית:

לדוגמה, השחתת אספקה צבאי או הריגת חיילי אויב.

3. כוונתו של מבצע המעשה היא טובה, כלומר הוא חותר אך ורק לתוצאה הקבילה. התוצאה הרעה היא אינה אחת ממטרותיו, והיא גם אינה אמצעי להשגת מטרותיו.

4. התוצאה הטובה מפצה על גרימת התוצאה הרעה.

התנאים האלה ממחישים את החשיבות המוסרית הרבה שבבחירת מטרות צודקות בעת מלחמה ואת חשיבות הכוונה שמאחורי הפעילות הצבאית. בנסיבות הבאות ניתן להצדיק הריגת אזרחים של האויב כתוצאה מפעילות צבאית שלנו שנעשית במסגרת התקפה מקדימה מונעת:

1. הכוונה היא לסכל פעולת טרור של האויב, וכתוצאה ממנה נהרגים אזרחים בשגגה. מדובר בתוצאה שלא ניתן היה לחזותה מראש.

2. הפעולה היא כורח צבאי. אי-אפשר היה לסכל את הסכנה ללא פגיעה באזרחי הצד האחר הנמצאים בקרבת הטרוריסט. אין באותו זמן נתון דרך אלטרנטיבית אפקטיבית יותר לסיכול הסכנה. אם הפעולה לא תינקט, יועמדו האזרחים שלי, שהם המותקפים, בסכנה הדומה לזו שנשקפת לצד האחר בפעולת ההתגוננות שלי. מכיוון שחובתי המוסרית להגן על אזרחי מדינתי גוברת על חובתי להגן על חיי האזרחים של האויב, יהיה זה צודק לסכן את חיי האזרחים של הצד התוקף ולא את חיי האזרחים שלי.

3. עשיתי הכול כדי לצמצם את הפגיעה במי שאינו מעורב בטרור.

אולם דוקטרינת כפל התוצאות מעלה קושי נוסף: מהי מידת הנזק שמותר מבחינה מוסרית לגרום לאויב כדי לסכל תוצאה בלתי רצויה? לדוגמה, ידוע כי ישנו מחבל העומד לבצע פעולת טרור אשר חובה לסכלה. אותו מחבל נמצא בבנין מאוכלס באזרחים חפים מפשע, אשר אינם מעורבים בטרור. ביכולתי להפציץ את הבניין ובכך להרוג את המחבל, אולם יחד איתו ייהרגו באופן ודאי גם עשרות אזרחים חפים מפשע, הנמצאים בבנין. כדי לצמצם את הקושי המוסרי הזה נוסף עקרון פעולה למלחמה בטרור - עקרון היחסיות או המידתיות.

עקרון היחסיות (המידתיות)

התנאי הזה מורה לנו לשקול את הנזק שאנו צפויים לגרום לאויב לעומת התועלת של הפעולה. מדובר בכלל שתובע מאיתנו לחשב עוד לפני אישור של פעולה נגד טרור בסביבה

אזרחית מהו הכוח המינימלי הדרוש להשגת התוצאה הרצויה. במילים אחרות: העיקרון הזה דורש מאיתנו לפעול לפי עקרון החיסכון בכוח: לסכל את הסכנה במחיר הנמוך ביותר האפשרי תוך צמצום סבל מיותר.

ייתכן כי המסקנה שתעלה מהחישוב שנערך על-פי העיקרון הזה תהיה שמידת הנזק שצפויה להיגרם לצד האחר עולה על התועלת שתושג. אם זו תהיה המסקנה שלנו, נחפש דרך פעולה אחרת, מזיקה פחות. הדרך החלופית עלולה כמובן להיות פחות אפקטיבית לסיכולה של פעולת הטרור.

החישוב שעל מפקד מוסרי לבצע אינו, כמובן, חישוב מתמטי, אלא חישוב מוסרי-פנימי, שחייב להיות חלק משיקוליו של כל מפקד צבאי מקצועי. זהו ההבדל המרכזי בין ארגון טרור לבין צבא של מדינה דמוקרטית. ארגון טרור אינו מטיל על עצמו שום רסן מוסרי בדרך להשגת מטרותיו, ואילו צבא של מדינה דמוקרטית מכיר בכך שישנה דרך מוסרית לנהל מלחמה צודקת, וכי לא הכול מותר לעשות במלחמה כדי לנצח. גם כאשר לטעמי הצדק הוא לצידי, לא כל צעד שאנקוט יהיה מוצדק.

אף שכאמור אין חישוב מתמטי שיוכל לעזור לנו לפעול לפי עקרון היחסיות, יש להביא בחשבון כמה שיקולים שיעזרו לנו לקבל את ההחלטה הנכונה יותר במלחמה נגד הטרור:

1. **מידת הנזק** שצפוי להיגרם אם הטרוריסט יצליח לבצע את זממו לעומת הנזק שעלול להיגרם לצד האחר אם אפעל.
2. **רמת המיידיות של הסכנה הנשקפת.** זו משפיעה על דחיפות הפעולה. ככל שהסכנה מיידית יותר, כך דחוף יותר לפעול נגדה בשל החשש שלא תהיה אפשרות ליצור עם האויב מגע מסכל נוסף בטרם יבצע את פעילותו.
3. **מידת הערכיות של המטרה.** ככל שהמטרה שמולה פועלים היא חשובה יותר, מכיוון שהנזק המצטבר שהיא גורמת לאורך זמן או בפעולה בודדת הוא גבוה מאוד, כך תהיה מוכנות לשלם מחיר גבוה יותר במונחים של פגיעה בסביבה האזרחית של אותה המטרה.
4. **מידת ההזדמנות המבצעית.** ככל שיש יותר הזדמנויות לסכל ולפגוע בתשתית האנושית או החומרית של הטרוריסט, כך נכון יותר להמתין להזדמנות שתיצור פחות נזק לסביבה האזרחית. ככל שיש בעיית מודיעין גדולה יותר, והמטרה יותר חמקמקה, כך נכון יותר לפעול כשתיווצר ההזדמנות, שיכולה להיות נדירה וחד-פעמית.

5. **אופציות הפעולה האפקטיביות האחרות.** אם יש יותר מדריך פעולה אחת, נכון יהיה לבחור בפעולה שבה ייגרם הנזק הקטן ביותר לחפים מפשע בצד האחר – אך היא עדיין תאפשר לסכל את האיום. לדוגמה, אם ניתן לסכל את הסכנה באמצעות נשק מדויק, יהיה עדיף להשתמש בו במקום בירי ארטילרי. אם ניתן לעצור את הטרוריסט, עדיף לעשות זאת מאשר להפעיל נגדו נשק מדויק. אם התגלה מפעל לייצור מטענים וחגורות נפץ הפועל בסביבה אזרחית, עדיף לתקוף אותו בשעת לילה מאוחרת ולא ביום, כשהאזור הומה אדם.

6. **שמירה על כבוד האדם** של אזרחי המדינה כמו גם של אזרחי הצד שמנגד. למשל, פגיעה ברכוש ובוודאי פגיעה פיזית הן גם פגיעה בכבוד האדם. יש לצמצם פגיעות כאלה למינימום המתבקש מהכורח הצבאי.

עקרון ההרתעה

הטרור הוא פשע מלחמה, ויש לראות בו התנהגות מזיקה שיש להרתיע את מבצעה או לכל הפחות

עקרון היחסיות מורה לנו לשקול את הנזק שאנו צפויים לגרום לאויב לעומת התועלת של הפעולה

לצמצם את נזקה. הנחת היסוד המרכזית בלחימה נגד טרור היא כי מי שבוחר באסטרטגיה הזאת בוחר בחירה רציונלית. לגוף שמפעיל את הטרור יש מטרות ואינטרסים שהוא חותר לממשם באמצעות פעולות הטרור. אותו גוף מבצע הערכות מצב בנוגע לפעולותיו ולתגובות הצפויות על פעולותיו. הוא מגיב למציאות בהתאם להערכת המצב שהוא מבצע תוך שהוא חותר למקסם רווחים ולמזער תוצאות שליליות למטרותיו. ישנן כמה שיטות שניתן לנקוט - כל אחת בנפרד או בשילוב - כדי להשיג הרתעה:

1. **הרתעה באמצעות מניעת הישג.** מכיוון שהנחת המוצא היא כי הטרור הוא בחירה רציונלית, ניתן גם להניח שההתנהגות הזאת כפופה לחוקיה של תיאוריית ההרתעה. הגיון הפעולה נגד הטרור במקרה הזה יהיה כפול: לא רק שהפעולה השלילית לא תשתלם, אלא שהיא גם תגרום נזק לאינטרסים של הטרוריסט. על-פי התפיסה הזאת, אם שכרה של פעולה ייצא בהפסדה, הרי הטרוריסט, שהוא שחקן רציונלי המחשב חישובי תועלת ונזק של התנהגותו, יירתע מלבצע את הפעולה השלילית, הלא רצויה. מכיוון שהטרור הוא

צעד מחושב, הרי שדרך פעולה אפקטיבית נגד הטרור תבוא לידי ביטוי בכך שהנזק שייגרם למי שמפעיל את האסטרטגיה הזאת תמיד יעלה על התועלת שתצמח לו ממנה. "לא רק שלעולם אין לתת פרס על טרור, אלא שיש לוודא שנושא המאבק של אלה המשתמשים בו לא ייצא נשכר כתוצאה ממנו".⁹

2. הרתעה באמצעות פגיעה במנהיגים.

בחירה באסטרטגיית הטרור היא בחירה רציונלית של מנהיגים. המנהיגים הם בדרך כלל אנשים מחושבים, שמקבלים את ההחלטות האסטרטגיות והאופרטיביות בניהול מערכת הטרור. ברצותם ויכולו להפסיק את האלימות, וברצותם ויכולו לגרום לפרץ של פעולות טרור. בתוך המערכת של ארגון טרור הרכיב החשוב ביותר הוא הנהגת הארגון. לעם או למדינה שנוקטים אמצעי טרור יש בדרך כלל הנהגה סמכותית. אין בהיסטוריה דוגמה לחברה בעלת ערכים דמוקרטיים שבחרה בשיטה הזאת לקידום מטרותיה. דרג ההנהגה, בניגוד למחבלים המתאבדים, פועל באופן הגיוני הן בחתירה להגיע להישגים פוליטיים ואידיאולוגיים והן ברמה האישית. גם אם הם לוקחים על עצמם סיכונים, הרי הסיכונים האלה הם מחושבים, והם אינם ממהרים להקריב את חייהם. אחת הדרכים להרתיע טרור היא להרתיע את מנהיגיו באופן אישי כדי שישקלו שוב באופן רציונלי אם דרך הטרור מביאה להם רווחים או נזק. הנחתי היא שחלק מרכזי בשיקוליהם יהיה גם חישובי רווח ותועלת אישיים. על כל מנהיג של ארגון טרור לדעת כי הוא יירדף עד שייתפס, וסופו לעמוד למשפט על פשעיו או להיכרע. מתוך הנחה כי הטרור אינו תופעה המתרחשת מאליה, וכי ישנה יד מכוונת הנותנת פקודות, אפשר לכוון את האיום המרתיע נגדה.

3. הרתעה דרך הטלת אחריות קיבוצית על ביצוע מעשי הטרור.

מוסרית יהיה זה נכון לדון גם באחריות המוטלת על העם שממנו יוצא הטרור. מהו דינו של עם שמעודד את האלימות, מריע לאלימות וחוגג את הצלחות פעולותיו התוקפניות נגד עם אחר. עם שפותח במלחמה ומבצע מעשי תוקפנות נגד עם אחר צריך להביא בחשבון כי הוא עלול לשלם על כך מחיר יקר. תשלום מחיר כזה מעביר מסר חד, ברור ומרתיע. למשל העם הגרמני נענש על תוקפנותו במלחמת העולם השנייה בכך שארצו פוצלה לשתי מדינות: מזרח-גרמניה ומערב-גרמניה. העונש הזה בוטל רק 45 שנה לאחר תום המלחמה, עם קריסתה של ברית-המועצות. ענישה בגין אחריות קיבוצית

חייל צה"ל מתאמן בלחימה נגד טרור | התפיסה העקרונית שצריכה לעמוד לנגד עינינו היא כי ברמה הטקטית יש לצמצם את הצלחות הטרור עד למינימום ולמזער את הנזק לחברה המותקפת הן בחיי אדם והן בפגיעה בשגרת החיים ובתחושת הביטחון האישי

הייתה מקובלת מאוד בעבר (ההפצצות על ערי גרמניה ויפן במלחמת העולם השנייה, ובכלל זה הטלת פצצות האטום על הירושימה ונגסקי). הפצצת אוכלוסייה אזרחית נחשבת כיום לפשע מלחמה, אך ננקטות דרכים אחרות של ענישה קבוצתית, כגון סנקציות כלכליות, שגורמות אף הן סבל רב לאוכלוסייה אזרחית שהיא חפה מכל פשע. ניתן לומר במידה רבה של צדק כי אין להעניש אזרחים על פשעי מנהיגיהם. לעומת זאת ישנה גם מידה רבה של אי-צדק בכך שעם התומך בטרור ומעודד את פעילי הטרור לא יישא באחריות לתוצאותיה הקשות של פעילות הטרור. מבחינה מוסרית אי-אפשר שלא להפנות אצבע מאשימה גם כלפי אוכלוסייה אזרחית שמשמשת תשתית ונותנת גיבוי ועידוד למעשי האלימות. לדעתי יש להפריד בין עמים שחיים במשטר של עריצות ושל דיכוי, ולכן אינם יכולים להיחשב אחראים לאלימות של מנהיגיהם (למשל הצפון-קוריאנים) לבין עמים שתומכים במדיניות האלימות והטרור של מנהיגיהם. עם שנמצא תחת משטר של עריצות ושל דיכוי, בדרך כלל מעשיו הנפשעים של המשטר נכפים עליו. פעולה ישירה או עקיפה הפוגעת בעם כזה לא תרתיע בדרך כלל מנהיגים עריצים, שכן הם אדישים לסבל של עמם. לעם כזה ישנה אחריות מעטה על פשעי מנהיגיו. מנגד, ישנם עמים טרוריסטיים שבחרים באופן מודע במשטרים אשר חלק ממצעם האידיאולוגי הוא הפעלת אלימות וטרור. ללא תמיכת העם לא הייתה למשטר לגיטימציה לבצע את פעולותיו. פעולות שפוגעות באינטרסים של עם כזה עשויות להיות אמצעי יעיל לשכנוע ולהעברת מסר כי הוא טעה בבחירת דרכו, וכי ייטב לו אם ישנה את מדיניותו. לעם כזה ישנה אחריות רבה למעשי נציגיו. אין זה צודק שמצד אחד ישנה אוכלוסייה שמעודדת את הטרור, תומכת בו חומרית ומוראלית אך היא חסינה מסבל, ומנגד ישנה אוכלוסייה אזרחית החשופה לטרור ולא יינתנו לה אמצעים אפקטיביים להגן על עצמה.

אלה הם אפוא - לדעתי - העקרונות המוסריים שנכון לנקוט נגד עם טרוריסטי כדי להציל חיי אזרחים חפים מפשע.

1. עקרון המידתיות. כל עוד סובל צד אחד מפעולות של טרור עממי, תימשך הענישה הקיבוצית נגד העם התוקפן. בפעולות הענישה הקיבוצית נגד העם הטרוריסטי יש להמשיך עד שתפיסק מדיניות מעשי האלימות של אותו העם. ככל שיתמעטו מעשי הטרור העממי, יפחתו צעדי הענישה הקיבוצית. ייתכן כי

בהמשך יהיו עוד ארגונים וקבוצות השייכים לעם הזה שימשיכו במעשי האלימות, אולם משעה שהאלימות תפסיק להיות מדינית הנתמכת על-ידי העם, יש לפעול אך ורק באופן נקודתי מול אותם פרטים או קבוצות.

2. עקרון אי-הקטלניות. את פעולות הענישה הקיבוצית יש להגביל לאמצעים לא קטלניים. האמצעים שיופעלו יגרמו אך ורק לאי-נוחות ולא לאובדן חיים של אזרחים שאינם מעורבים ישירות בטרור. כל מעשה שיגרם להרג מכוון של אזרחים אינו מוסרי ואינו לגיטימי. זהו הקו הנמתח בין פעולת טרור לבין מה שחברה מוסרית לא תרשה לעצמה לעשות. לעומת זאת ניתן להצדיק חוסר נוחות של הצד התוקפן נוכח הצורך להגן על חיי הצד המותקף.

3. עקרון ההומניות. אין לנקוט פעולות העלולות לגרום לסבל קיומי פיזי. לדוגמה, הרעה של אוכלוסייה אזרחית, ניתוק מקורות מים ומניעת תרופות הם צעדים בלתי מוסריים. מנגד, פעולות שפוגעות ברמת החיים של אוכלוסייה טרוריסטית יהיו לגיטימיות במסגרת צעדים מרתיעים שימחישו לאוכלוסייה את מחיר התמיכה בטרור. דוגמה לצעדים שניתן לנקוט: סנקציות כלכליות, ניתוק זרם החשמל, הטלת סגרים ומניעת מעבר של חומרי גלם המשמשים לייצור מוצרי צריכה, מניעת אספקה של דלק לכלי רכב וכדומה. שיעור הסבל של החברה המותקפת על-ידי הטרור, ושמשלמת מחיר גבוה בהרוגים ובפצועים אזרחיים, יהיה תמיד גבוה יותר משיעור הסבל של האוכלוסייה התומכת בטרור, אשר לכל היותר נפגעת ברמת החיים שלה, ויש בידה האפשרות לסובב את גלגל הסבל של שתי האוכלוסיות לאחור.

4. עקרון האפקטיביות. אמצעי הענישה הקיבוצית צריכים ליצור הרתעה אפקטיבית. נגד אוכלוסייה אזרחית שתומכת בטרור אך לא מעורבת בו ישירות אין לנקוט פעולות סתמיות שנועדו אך ורק לצורכי נקמה ולסיפוק צרכים רגשיים.

בחינה מוסרית של הסיכול הממוקד במסגרת המלחמה בטרור

אחד האמצעים השנויים במחלוקת במסגרת המלחמה הצודקת בטרור הוא הסיכול הממוקד. ההגדרה שלי לסיכול ממוקד היא: חיסול של אדם מסוים במסגרת פעולת הגנה עצמית. מדובר בצעד מנע אחרון נגד תוקפנות מיידית ומחשית של אותו אדם. ישראל נוקטת מדיניות של סיכול ממוקד מאז שנת 2000 כדי למנוע פיגועי טרור. נגד ישראל ונגד

זרועות הביטחון שלה נטען כי הסיכול הממוקד הוא שיטת פעולה בלתי חוקית ובלתי מוסרית, ולכן מדובר בפשע מלחמה. בפרק הזה אנסה לבחון את מוסריותו של הסיכול הממוקד ואמליץ על התנאים שיש לעמוד בהם כאשר מחליטים ליישם את שיטת הלחימה הזאת.

הבעיות המוסריות הכרוכות בסיכול הממוקד

שתי טענות מרכזיות מועלות נגד שיטת "הסיכול הממוקד":

1. מדובר בהוצאה להורג של אנשים ללא משפט. מי שמחליט על הסיכול הממוקד ממלא את תפקיד התובע, השופט והתליין, ולנידון אין יכולת להגן על עצמו. בהקשר הזה עולות כמה שאלות נוקבות: מי מוסמך להחליט על סיכול ממוקד? על-פי אילו קריטריונים מתקבלת ההחלטה? באילו ראיות ובאיזו מידה של ודאות יש צורך כדי להחליט על חיסולו של אדם פלוני? מי מפעיל בקרה על התהליך?
2. מדובר בפעולה שבמקרה הטוב גורמת לנזק סביבתי במרחב האזרחי שבו מתבצעת הפעולה ובמקרה החמור הורגת ופוצעת אזרחים שאין להם שום קשר לטרור. מכאן עולה את השאלה המוסרית: האם מותר לסכן חיי אזרחים תמימים של הצד האחר כדי להגן על חיי האזרחים שלי?

ההחלטה להילחם באופן מוסרי היא בחירה ערכית מחייבת. מחד גיסא היא מטילה מגבלות רבות ומאידך גיסא היא נכס אסטרטגי היוצר לאורך זמן יתרון לטוב מול הרע, למוסרי מול השפל

ההצדקה המוסרית לביצוע סיכול ממוקד

לכל אורך ההיסטוריה של המלחמות חיילים הורגים לוחמים של האויב, והדבר אינו נחשב רצח ואפילו לא מעשה בלתי מוסרי. במלחמה נגד הטרור חיילי האויב הם הטרוריסטים. לכן הם מטרה לגיטימית: מותר לתקוף אותם ולהרוג אותם.

הטרוריסטים נטמעים בתוך האוכלוסייה האזרחית כדי ליהנות מיתרון לא הוגן הנובע מכך שהם הופכים את התושבים לשכבת מגן מפני התקפות הצד שכנגד. אין זה צודק ואין זה מוסרי לתת לטרוריסט יתרון על פני לוחם חוקי. הטרוריסט פועל תוך כדי התעלמות מדיני המלחמה, נוקט פעולות אלימות אסורות ופוגע באופן מכוון

באזרחים. לעומתו, הלוחם החוקי מכבד את דיני העימות המזוין ומציב מגבלות ערכיות ומוסריות על פעולותיו.

פגיעה מכוונת בטרוריסטים במסגרת סיכול ממוקד היא אפוא לגיטימית וצודקת, כל עוד היא עולה בקנה אחד עם עקרון הכורח הצבאי ונועדה לשרת תכלית צבאית שמטרתה היא הגנה עצמית, קרי הגנה על חייהם של אזרחי המדינה המתגוננת.

מכיוון שטבע הפעילות הטרוריסטית הוא היטמעות באוכלוסייה אזרחית, ומכיוון שהצד המונחה על-פי שיקולים ערכיים אינו מעוניין לפגוע באזרחים של האויב, אזי כל החלטה על הפעלת סיכול ממוקד נבחנת גם לאור עקרון המידתיות. "המשפט הבין-לאומי אינו אוסר פעולה העלולה להוביל לפגיעה אגבית בחפים מפשע, אלא קובע כי פגיעה צפויה כזו צריכה להיות פרופורציונלית לתועלת הצבאית הצפויה מן התקיפה. מכך עולה כי עצם הפגיעה בחפים מפשע במהלך פעולה אינה מעידה שבוצעה פעולה אסורה".¹⁰

יתר על כן, הסיכול הממוקד הוא במקרים רבים מוסרי יותר וצודק יותר מדרכי התגוננות אחרות בשל היותו הפוך מענישה קיבוצית.

את ההצדקה המוסרית לביצוע סיכול ממוקד ניתן לבחון גם לפי העקרונות של המוסר התועלתני. על-פי העקרונות האלה פעולה תהיה מוצדקת אם תועלתה תעלה על נזקה האפשריים. "אם אותו הרג של הטרוריסט ימנע הרג או פגיעה קשה באנשים רבים חפים מפשע, כי אז, לפחות על-פי המוסר התועלתני, נראה כי ניתן יהיה להורגו. על-פי הגישה הזאת יש לבחון אם הפעולה תגרום לתוצאות הטובות ביותר לאור האפשרויות הקיימות באותה הסיטואציה".¹¹ על-פי ההיגיון הזה יש לבחון אם הסיכול הממוקד יגרום לתוצאה טובה, שעולה במשקלה על התוצאה הרעה הנובעת מאותה הפעולה. אם כן, הרי שניתן יהיה להתייחס לסיכול הממוקד הספציפי שעומד על הפרק כאל פעולה צודקת.

מבחינה מוסרית יש לראות בסיכול ממוקד, הנעשה בהתאם לתנאים מחמירים, פעולת מלחמה לצורכי הגנה עצמית, ולכן פעולה לגיטימית. מוצדק להרוג אדם שידוע כי הוא עומד להרוג בני אדם אחרים או אשר נותן סיוע שמאפשר הרג של אנשים באמצעות פיגוע טרור. ישיבה בחיבוק ידיים תוך המתנה פסיבית למהלומה הקטלנית של הטרוריסט אינה מוסרית יותר מאשר הקדמת תרופה למכה. מהלומה מקדימה מונעת במקרה הזה היא פעולה מוסרית שחובה לנקוט אותה כל עוד אין דרך אפקטיבית אחרת למנוע את התוצאה הרעה של פעולת הטרור. אולם פעולת הסיכול הממוקד תהיה צודקת אך ורק אם מטרתה היא לסכל פעולות שליליות והרסניות בעתיד. זו אינה דרך לגיטימית להעניש על מעשי העבר.

הסיכול הממוקד - כללי ההפללה בלחימה נגד טרור

אחת הבעיות המורכבות במלחמה בטרור היא השאלה מהו הבסיס המוסרי שמאפשר לקבוע כי אדם מסוים הוא טרוריסט. כאשר מפלילים טרוריסט כדי לבצע לו סיכול ממוקד ישנה הסכנה של החלקה במדרון חלקלק. במילים אחרות: החשש הוא שהכלי הזה יהפוך להיות אמצעי שיטתי ויומיומי. מצב כזה הוא פסול מהבחינה המוסרית. במדינה דמוקרטית, שאחד מעקרונותיה הבסיסיים הוא שלטון החוק, יש לקבוע נהלים ברורים שיאפשרו הפללה או אי-הפללה של אדם. הכללים שיפורטו להלן אינם כללים של משפט חוקתי אלא כללים שמעצבים מסגרת צודקת להפללת אדם בפעילות טרור. חשיבות הפללתו של אדם בפעילות טרור היא רבה, משום שהיא תאפשר להצדיק פעולה מסכלת נגד אותו הטרוריסט:

1. חובת הראיה האמינה. הקביעה כי אדם מסוים הוא טרוריסט חייבת להיות על בסיס ראיה מוצקה ואמינה שתהיה קבילה גם בבית משפט והקושרת אותו באופן ישיר לפעולת טרור. הראיה יכולה להיות על בסיס מודיעין מהימן ומוצק. הראיה יכולה להיות על בסיס לקיחת אחריות אישית של אותו אדם, כפי שקורה פעמים רבות. אם אין הוכחה ממשית הקושרת את האיש לטרור באופן ישיר, נותרות שתי דרכי פעולה לגיטימיות: הראשונה, היא להתאמץ ולהמשיך לחפש הוכחות. השנייה, היא לעוצרו ולהביאו לחקירה. בכל הנוגע לפגיעה יזומה נגד חשוד בטרור יש לפעול על פי הנורמה הערכית הקובעת כי אדם לא יהיה מטרה לגיטימית לסיכול כל עוד אין הוכחות ברורות למעורבותו בטרור.

2. חזקת המעורבות בטרור. אדם שהיה מעורב בעבר בפעולת טרור ייחשב חשוד ודאי בפעולות טרור גם בעתיד. נגד אדם כזה ניתן יהיה לנקוט פעולה מסכלת מתוך ההיגיון הקובע שפעולותיו בעבר הן הוכחה הסתברותית מספקת בנוגע לחיזוי מעורבותו בפעולות טרור בעתיד. אם אותו אדם או ארגון, שאליו הוא משתייך, הודיעו על הפסקת פעילות הטרור שלהם, נותרת דרך פעולה לגיטימית אחת: מעצר והעמדה לדין על פשעיו - בהנחה שההודעה נחשבת לאמינה.

3. שיתוף מומחה משפטי. בתהליך הפללתו של אדם בטרור ישנם גם אלמנטים הדומים במהותם להליך משפטי מקצועי. כדי שההליך יהיה צודק ותחת בקרה מקצועית, יש לצרף אליו משפטן מיומן שיבצע בקרה שיפוטית על התהליך ועל העובדות המוצגות. על אותו מומחה משפטי ליעץ למפקד ולסייע

לו לוודא כי פעולת הסיכול הממוקד אינה חורגת מהכללים שנקבעו ואינה מנוצלת לרעה למטרות לא לגיטימיות כגון נקמה, ענישה, חיסול פעילים פוליטיים וכדומה. בכל מקרה, יש להדגיש, מדובר בהחלטה פיקודית, והאחריות היא על המפקד המקבל אותה.

4. חלופת מעצר. כאשר ניתן לעצור אדם, להעמידו למשפט ולאפשר לו להגן על עצמו, תהיה זו תמיד האופציה המועדפת שראוי כי תיבחר. כאשר אותו אדם נמצא בשטחים שבהם אנו שולטים באופן אפקטיבי, תהיה זו האופציה שבה יש לבחור למרות הסיכונים הכרוכים בכך לחיילים שמבצעים את הפעולה. כאשר אותו אדם נמצא בשטחים שאינם תחת שליטה אפקטיבית, תהיה זו אופציה מועדפת, בתנאי שההסתברות להצלחת הפעולה גבוהה, והסיכון לחיי החיילים המבצעים את הפעולה הוא נמוך. כאשר אין אופציות מעצר סבירה, והסיכון הנובע מאותו אדם לחייהם של אזרחי המדינה הוא ודאי ומוכח מעל לכל ספק, מותר לפגוע בו לסיכול כוונותיו הרעות. אך לעולם זה יהיה המוצא האחרון.

ברמה האסטרטגית יש ליצור בקרב ארגוני הטרור ובקרב העם שבשמו הם פועלים תחושה מצטברת של כישלון ושל חוסר התקדמות לעבר היעדים שהם מעוניינים לקדם

סיכום

המאמר הזה עסק בשאלה כיצד על מדינה דמוקרטית לנהל מלחמה צודקת ואפקטיבית נגד אסטרטגיית הטרור וההתשה שעם אחר כופה עליה. במסגרת המלחמה נגד הטרור העממי יש להתמודד עם שאלות חדשות ומורכבות ברובד הערכי-מוסרי. ההגדרות הקונונציונליות שלאורן גדלנו אינן מתאימות לאופי הלחימה נגד מאפייני הטרור של השנים האחרונות במזרח התיכון ובחלקים אחרים בעולם.

צה"ל כבר אימץ רבים מעקרונות הפעולה למלחמה בטרור שהוצגו במאמר הזה. את העקרונות האלה ניתן לממש באופן מעשי, ויש להמשיך לפתחם במסגרת תורת הלחימה של הצבא. הם אמורים להיות חלק בלתי נפרד מדפוס ההתנהגות המבצעית המקצועית בצה"ל ולאפשר לחיילים ולמפקדים בכל הרמות להתלבט, לשאול, לשקול ולהחליט כראוי מה נכון ומה אינו נכון שיעשה בהיבט המוסרי. ההחלטה להילחם באופן מוסרי היא בחירה ערכית מחייבת. מחד גיסא היא מטילה מגבלות רבות

ומאידך גיסא היא נכס אסטרטגי היוצר לאורך זמן יתרון לטוב מול הרע, למוסרי מול השפל. המלחמה בטרור מחייבת סבלנות רבה. זהו מאבק מורכב וארוך, שכן דרוש זמן רב כדי שההישגים יבשילו ויתממשו. המלחמה נגד הטרור חייבת להיות מגוונת ולהתבצע בחזית רחבה של אמצעים ושל שיטות. התפיסה העקרונית שצריכה לעמוד לנגד עינינו היא כי ברמה הטקטית יש לצמצם את הצלחות הטרור עד למינימום ולמזער את הניקם לחברה המתקפת הן בחיי אדם והן בפגיעה בשגרת החיים ובתחושת הביטחון האישית. ברמה האסטרטגית יש ליצור בקרב ארגוני הטרור ובקרב העם שבשמו הם פועלים תחושה מצטברת של כישלון ושל חוסר התקדמות לעבר היעדים שהם מעוניינים לקדם.

חיוני לשמור על דרכי פעולה שניתן להצדיקן מהבחינה המוסרית. אין להתייחס לכך באופן נקודתי-טקטי. הפעלה מרוסנת ומושכלת של הכוח הצבאי היא יתרון מבצעי. עמוד שדרה מוסרי יוצר בידול בין החברה הדמוקרטית לאויב הטרוריסטי. מדובר באמצעי אסטרטגי רב עוצמה לצה"ל, לחברה הישראלית ולמדינת ישראל.

הערות

1. מיכאל וולצר, **מלחמות צודקות ולא צודקות**, תל-אביב, עם עובד, 1984, עמ' 31
2. אסא כשר ועמוס ידלין, "הלחימה הצבאית בטרור: עקרונות הממד האתי של שיקול הדעת הפיקודי", **ביטחון לאומי**, 2-3, עמ' 5-12, גלילות, המכללה לביטחון לאומי, 2003
3. יהושפט הרכבי, **מלחמה ואסטרטגיה**, תל-אביב, מערכות, 1992, עמ' 90
4. וולצר, **שם**, עמ' 100
5. כשר וידלין, **שם**, עמ' 7
6. **שם**, עמ' 8
7. הרכבי, **שם**, עמ' 82
8. וולצר **שם**, עמ' 182
9. אלן מ' דרשוביץ, **האם הטרור ינצח**, תל-אביב, דיונון, 2003, עמ' 32
10. פנינה שרביט ברוך וגבריאלה בלוס, "המסגרת המשפטית החלה על הלחימה בטרור", בתוך: חגי גולן ושאויל שי (עורכים), **העימות המוגבל - קובץ מאמרים**, תל-אביב, מערכות, 2004, עמ' 341
11. עמנואל גרוס, **מאבקה של דמוקרטיה בטרור - היבטים משפטיים ומוסריים**, נבו הוצאה לאור, 2004, עמ' 612